

NÉPMOZGÁSOK

ANGYAL BÉLA*

A londoni Beneš vezette emigráció tervei a csehszlovákiai német és magyar kisebbség fölszámolására (1940–1945) I.

The Plans of the Beneš Emigration for the Enumeration of the German and Hungarian Minorities in Czechoslovakia (1940–1945) I.

ABSTRACT: The study describes the plans of the Beneš-led emigration during World War II for the eradication of the German and Hungarian minorities in Czechoslovakia. The initial moderate plans were radically changed as the international situation of the emigrant government became more stable and the Allied military victories were achieved. In the first years, the emigration leadership considered the creation of autonomous cantons of nationalities and the transfer or exchange of border areas inhabited by nationalities as a possibility. From 1943 onwards, the idea of restoring the pre-1938 borders and creating a Slavic nation-state became dominant. The radical reduction in the number of minorities was to be achieved primarily by means of transfer and population exchange. Beneš sought to negotiate the support of his three most important allies for his plan to displace the minority population.

KEYWORDS: Czechoslovak emigration, minority issue, state borders, Slavic nation state, transfer, population exchange

A magyar történeti irodalomban általánosan elfogadott tétel, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbség háború utáni sorsával kapcsolatos döntések már a háború alatt, az Edvard Beneš vezette londoni csehszlovák emigrációban megszülettek. Erről a tényről és a döntések egyes részleteiről első alkalommal Janics Kálmánnak a múlt

* A szerző történész, a Fórum Intézet külső munkatársa. E-mail: angyalbela@gmail.com

század hetvenes éveiben megjelent könyve¹ nyújtott összefoglalást. A munka megjelenését megelőző évtizedekben alig találkozunk a témával foglalkozó magyar tudományos munkákkal. A rendszerváltás után a szlovákiai és a magyarországi történészek figyelme a magyar kérdéssel kapcsolatban elsősorban a II. világháborút követő évekre, a szlovákiai magyarság hányatott sorsára, Janics művének címe nyomán, a „hontalanság éveinek” nevezett időszakra összpontosult. Ezek a művek általában megemlítik, hogy a magyarellenes intézkedések esetében a háború alatt kidolgozott csehszlovák nemzetállami elképzelések megvalósítására 1945 után tett kísérletekről volt szó, azonban a terveknek a részleteiről, a kialakulásuknak a folyamataról és a körülményeiről kevés szó esik.²

Az emigráció első éveiben a kisebbségek és a határok kérdésével összefüggésben nem voltak kiforrott, hivatalos nézetek. Az elképzeléseket nagyban befolyásolta az emigráns kormány nemzetközi elfogadottsága, továbbá az, hogy a háború menete időközben jelentős változásokon ment át. A Csehszlovákia földarabolása, majd a világháború kitörése után a több hullámban nyugatra érkező emigránsok 1939-ben elsősorban nemzeti alapon hoztak létre szervezeteket. Párizsban létrejött a Szlovák Nemzeti Tanács, a Cseh Nemzeti Tanács, a majd Cseh-Szlovák Nemzeti Tanács, s mindegyikük igyekezett magát a csehszlovák vagy a szlovák nép képviselőjének beállítani. Hosszas tárgyalások után 1939. november 17-én a francia kormány csupán a lemondott köztársasági elnök Edvard Beneš által vezetett Csehszlovák Nemzeti Bizottságot (CSSZNB) ismerte el a csehszlovák nép külföldi képviselőjének, egy emigráns kormány elismerésétől azonban elzárkózott. A létrejött emigráns szervezeteket elsősorban a nemzetiségi, cseh-szlovák ellentétek jellemezték, többen megkérdőjelezték az elnöknek a müncheni krízis alatt játszott szerepét, és nem akarták elfogadni a Beneš által hirdetett jogfolytonosság elméletét sem. A müncheni szerződés aláírása után az alkotmányban rögzített szabályok szerint lemondott Beneš a háború alatt makacsul hirdette, miszerint a lemondása a köztársasági elnöki funkcióról érvénytelen, mivel német nyomásra történt, valamint a Csehszlovák Köztársaság is tovább létezik jogilag. Minden az országgal kapcsolatos 1938 szeptemberétől hozott döntés, határváltozás, jogi aktus érvénytelen. Az általa vezetett csehszlovák emigráció politikai vezetése a müncheni

¹ Janics Kálmán műve a husáki kommunista rendszer fojtogató légköre miatt első alkalommal Münchenben jelent meg 1979-ben. Csehszlovákiában az első kiadása 1992-ben jelent meg. Janics Kálmán: *A hontalanság éve. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Pozsony: Madách Kiadó, 1992.

² Erre példa Balogh Sándor: Az 1946. február 27-i magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezmény. *Történelmi Szemle*, 1979/1. 59–87. A szerző a bevezetőben néhány oldalon vázolta Beneš háború alatt tett erőfeszítéseit a szövetségesek megnyerése érdekében a nemzetállami koncepció támogatására.

egyezmény jóvátételét és az 1938 előtti határok visszaállítását tűzte ki célul. Franciaország katonai veresége után 1940 nyarán a CSSZNB Angliába menekült.³

Beneš életének második emigrációja alatt, néhány hónapos amerikai egyetemi vendégtanárkodását leszámítva, Londonban élt. A Párizsban létrejött CSSZNB munkájában, bár formálisan ő volt a vezetője, tevőlegesen nem vett részt. A francia összeomlás után Nagy-Britanniában látta az általa vezetett emigráció legfőbb támogatóját. 1940 tavaszán a lengyel emigráció példáján fölbuzdulva és a saját pozíciójának megerősítése érdekében már nem csupán egy emigráns kormány, hanem egy ideiglenes állami berendezkedés tervét vázolta föl a brit külügyminisztériumnak (Foreign Office). Magát az emigrációban lévő köztársasági elnök szerepében látta, és az emigráns kormányon kívül javasolta egy kvázi parlament (Államtanács) létrehozását, amelyben a köztársaság minden nemzetisége és az emigráció főbb politikai pártjai képviselve lennének.⁴ A brit fél azonban kétségeit fejezte ki a jogfolytonosság elméletével kapcsolatban, valamint a cseh és a szlovák politikusok közötti, elsősorban a szlovák Milan Hodžával való megegyezést sürgette. Továbbá a Wenzel Jaksch vezette szudétánémet emigrációval való kapcsolatok erősítését kérte.

Beneš politikai céljának részbeni elérését, a kormányalakítást két tényező segítette elő. Az egyik Franciaország katonai veresége, a másik pedig a müncheni egyezmény két aláírója, Édouard Daladier és Neville Chamberlaine lemondása. A két politikus által a Hitlerrel szemben gyakorolt kompromisszumkeresés, az *appeasement* politikájának a bukása megnyitotta az utat a csehszlovák emigráns kormány elismeréséhez. A Winston S. Churchill vezette brit kormány álláspontja 1940 nyarán a csehszlovák emigráns kormány létrehozásával kapcsolatban megváltozott. 1940. július 21-én a brit kormány elismerte Csehszlovákia ideiglenes kormányát a Beneš által javasolt összetételben.⁵ Az ideiglenes megjelölés némi csalódást okozott a csehszlovák emigráció vezetői számára, mivel nem jelentett teljes körű elismerést, a brit kormány nem rendelt ki állandó nagykövetet sem a csehszlovák kormány mellé. A brit külügyminisztérium továbbá közölte Benešsel, hogy a csehszlovák ideiglenes kormány elismerése nem jelenti azt, hogy a jövőben támogatni

³ A csehszlovák emigráció működéséről, diplomáciai erőfeszítéseiről összefoglaló jelleggel lásd Dejmek, Jindřich a kol.: *Československo. Dějiny státu*. Praha: Nakladatelství Libri, 2018. Monografikus földolgozásai a témának: Kuklík, Jan – Němeček, Jan: *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničím odboji za druhé světové války*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 1999. Bílek, Jan – Kuklík, Jan – Maršoun, Erik – Němeček, Jan: *Druhý exil Edvarda Beneše. Fotografie z let 1938–1945*. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i. Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., 2016.

⁴ *Dokumenty československé zahraniční politiky. B/1*. 230. sz. dok. Edvard Beneš memoranduma Cadogan brit külügyminiszter-helyettesnek. 1940. április 26. 470–479.

⁵ *Dokumenty československé zahraniční politiky. B/2/1*. 5. sz. dok. Edvard Beneš memoranduma 1940. június 21. 50–53.

fog bármilyen határrendezést Közép-Európában, valamint kifogása volt az általa hirdetett jogfolytonosság elvével szemben is.⁶

Beneš kitartása, munkabírása, tekintélye és diplomáciai furfangjai sem tudták 1940 nyarától egy éven keresztül elérni a brit kormánynál, hogy kivegyék az ideiglenes jelzõt a kormánya megjelölésébõl, vagyis teljes körû elismerést kapjon, és nagykövetet rendeljenek ki mellé. A fordulatot 1941 nyarán a Szovjetunió elleni német támadás megindulása után megváltozott nemzetközi helyzet hozta el. Beneš az elsõ pillanattól tisztában volt a Szovjetunió hadba lépésének jelentõségével és annak a háború kimenetelére gyakorolt hatásával. 1941. július 18-án Jan Masaryk külügyminiszter és Ivan Majszkij londoni szovjet nagykövet aláírták a kormányaik közötti megállapodást a csehszlovák kormány elismerésérõl, a nagykövetek cseréjérõl, valamint a csehszlovák állampolgárokból álló katonai egység létrehozásáról a Szovjetunió területén.⁷ Ugyanazon a napon, négy órával késõbb, a brit kormány is elismerte az emigráns csehszlovák kormányt. Mivel a Szovjetunió a müncheni egyezményt nem ismerte el, Beneš az aláírt megállapodást a két kormány között úgy értelmezte, hogy az elsõ nagyhatalomként nem csak a londoni csehszlovák kormányt ismerte el jogilag, hanem Csehszlovákia 1938 szeptembere elõtti határait is. A brit jegyzék ezzel szemben egyértelmûvé tette, hogy a Beneš által erõltetett jogfolytonosság elméletét nem fogadja el, ahogyan a München elõtti határokat sem.

Edvard Beneš-t a kezdetektõl foglalkoztatta a gondolat, hogy miképpen lehet biztosítani a háború után megújuló Csehszlovákia biztonságát a közép-európai térségben? Hogyan tudnák elkerülni a német fenyegetést és stabilizálni a viszonyt a köztársaság szomszédaival? Ennek a legfõbb biztosítékát a csehszlovákiai kisebbségekhez tartozó lakosság számának radikális csökkentésében látta. A háború után az emlékirataiban kísérletet tett arra, hogy megmagyarázza kisebbségpolitikájának genezisét. Ebben az esetben is Münchenre vezet vissza kisebbségpolitikájának a gyökereit. „Azonnal München után világos volt számomra, hogy amennyiben egyszer sor kerül a müncheni egyezmény és annak a következményeinek a fõl-számolására, véglegesen meg kell oldani az államunk számára a kisebbségi kérdést, különösen a mi németjeink kérdését.” Ezután részletesen, oldalakon keresztül mutatta be és elemezte a W. Jaksch vezette nyugati szudétanémet emigrációval folytatott tárgyalásainak menetét 1942 végéig, rámutatott a megegyezés akadályaira. Különösen a háború alatt a megszállók brutális fellépése miatt az egyre növekvõ hazai németellenes hangulatot és bosszúvágyat emelte ki, amely lehetetlenné

⁶ Táborský, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha: Mladá fronta, 1993. 64–65. Beneš nyilatkozatát, melyben kéri a csehszlovák kormány elismerését, és lord Halifax külügyminiszter arra érkezett két válaszlevelét lásd Beneš, Edvard: *Šest let v exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938–1945*. Praha: Družstevní práce, 1946. 438–443.

⁷ Az egyezmény magyar fordítását lásd Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2016. 183–184.

tette a cseh és a német nép jövőbeni együttélését: „Ugyanis nincs más kiút, mint megkísérelni a lakosság, amennyire lehetséges, átfogó, tisztességesen és emberségesen végrehajtott áthelyezésével a kisebbségek létszámát az idegen országokban minél jobban csökkenteni, és a maradék kisebbségi lakosság töredékeit értelmes eljárással asszimilálni; vagy teljesen a döntésükre hagyni, hogy önként kivándoroljak oda, ahová majd akarnak. [...] Ez a megoldás volt érvényes konkrétan a mi magyarjainkra is, ebben az értelemben bontakoztattuk ki minden erőfeszítésünket, hogy ehhez megszerezzük az összes szövetségesünket, úgyszintén véglegesen biztosítsuk a nyugalmat és a háború utáni csehszlovák-magyar együttműködést.”⁸

Beneš emlékiratai azt az érzetet keltik az olvasóban, hogy a kisebbségek kitelepítésére irányuló elhatározása és tervei csupán 1942 végére, a müncheni krízis alatt és az utána eltelt időkből szerzett németekkel kapcsolatos negatív tapasztalatai nyomán kristályosodtak ki. A valóság az, hogy 1942 végére vált biztossá a müncheni egyezmény szövetségesek általi fölmondása, az 1938 előtti csehszlovák határok visszaállítására. Beneš ezután látta elérkezettnek az időt arra, hogy a csehszlovákiai németek és magyarok kitelepítésének tervét hivatalosan elfogadtassa az összes szövetségesével.⁹

A csehszlovák emigrációhoz köthető dokumentumokban, különösen a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején a magyar kisebbség kitelepítésének kérdése csak érintőlegesen jelent meg. Általában részletek nélkül csupán utaltak arra, hogy a német kisebbségéhez hasonlóan kívánják a magyar kérdést is rendezni.¹⁰ Ennek oka elsősorban az volt, hogy 1938–1941-ben Nagy-Britanniában Magyarország és a csehszlovákiai magyar kisebbség megítélése eltérő volt, mint

⁸ Beneš, Edvard: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha: Orbis, 1947. A németek kitelepítése Csehszlovákiából c. fejezet, 312–331.

⁹ Hubert Ripka a londoni kormány államminisztere az 1944 novemberében tartott kormányülésen a transzfer kérdéséről folytatott vitában a következőképpen foglalta össze a kisebbségek kitelepítési tervének kezdeti időszakát: „A magyarok és a németek transzferének kérdése itt forgott már az akciónk kezdetétől; voltak hazai hírek, kérték, hogy a németekkel radikálisan le kell számolni – el kell tűnni[ük]. Kezdetben óvatosan kellett haladni, tekintettel a müncheni politikára, úgy Franciaországban, mint Angliában és nem akartuk nyomatékosan kifejezni magunkat. Csupán az elnök és némelyik miniszter tett utalást, hogy ebben a szellemben akarjuk a németkérdést oldani. [...] Mikor eljutottunk olyan messzire, hogy az összes nagyhatalom és az angolok is természetesnek tartják a határok kiigazítását a München előtti kiterjedésében, foghattunk hozzá a magyarok és németek transzferének kérdéséhez.” Němeček, Jan – Šťovíček, Ivan – Nováčková, Helena – Kulkík, Jan – Bílek, Jan (edit.): *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně IV.2. (červenec-prosinec 1944)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR., 2015. 168. [rendkívüli] kormányülés. 1944. november 7. 627–628.

¹⁰ Hubert Ripka a már említett 1944. novemberi kormányülésen elhangzott beszámolójában így fogalmazta meg a magyar kisebbséggel kapcsolatban az első években folytatott politikát: „Mindig a németkérdésről volt szó és a magyarokat csupán érintettük; nem kívántuk ezzel a kérdéssel megterhelni [a kapcsolatokat], mivel az angolok álláspontja, ami a magyarokat illeti, nem volt számunkra mindig a legkedvezőbb. Ezért ugyancsak kitérően beszéltünk a határkérdésről és volt egy megfogalmazásunk – megújítani CSSZK-ot a München előtti határok

Németországé és a szudétánémet kisebbségé. A brit kormány álláspontja a magyar revíziós törekvésekhez és a müncheni egyezményt követő határmódosításokhoz nem volt elutasító. Az első bécsi döntés előkészítésében ugyan nem kívánt tevőlegesen részt venni, azonban a térségben állomásozó nagyköveteit arról tájékoztatta, miszerint Csehszlovákiának „vissza kell adni Magyarországnak azokat a körzeteket, ahol a lakosság túlnyomórészt magyar”.¹¹ A Foreign Office legtöbb megnyilvánulásában üdvözölte a döntést, a Bécsben elfogadott határokat, és az általa támogatott etnikai elvvel összeegyeztethetőnek tartotta.¹² Kárpátalja 1939. márciusi magyar katonai megszállása esetében brit támogatásról már nem beszélhetünk, de hallgatólagos tudomásulvételről igen. A Foreign Office a tény egyszerű tudomásulvételét tanácsolta a brit sajtónak. A háború kitörése, 1939 szeptembere után a viszony Magyarországgal még hónapokig lényegében változatlan maradt. Ezért jelentette ki határozottan a brit külügyminisztérium a csehszlovák emigráns kormány ideiglenes, valamint teljes elismerésekor is, hogy az nem jelent elkötelezettséget a háború utáni határok kérdésében. Ezzel próbálta nyugtatni a magyar kormány fölháborodását Csehszlovákia újbóli színrelépése miatt.¹³

Magyarország angliai megítélése úgy a közvélemény, mint a kormány részéről 1941 áprilisában kezdett gyökeresen megváltozni, amikor csatlakozott a Jugoszlávia elleni német támadáshoz, amely a diplomáciai kapcsolatok megszakításához vezetett. A helyzet tovább romlott a Szovjetunió elleni hadba lépéssel 1941. június 26-án, majd a mélypontot 1941. december 7-e jelentette, amikor Magyarország és Nagy-Britannia között is beállt a hadiállapot. A diplomáciai kapcsolatok megszakítása után Magyarország elvesztette befolyását a brit béketervek alakítására. 1940-től a brit külügyminisztérium Kelet-Közép Európában az emigráns csehszlovák, lengyel és balkáni politikusok elképzeléseivel összhangban elsősorban két konföderáció létrehozásával számolt a háború után. Az északi Lengyelországból, Csehszlovákiából, Magyarországból és talán Ausztriából, a déli balkáni államokból állt volna. Az elképzelés számolt azzal, hogy a konföderáción belüli elmentétek csökkentése érdekében etnikai elvű határkiigazításokat hajtanak végre,

között, vagyis a cseh országrészeket a történelmi, és Szlovákiánál, valamint Kárpátaljánál az 1938 évi kiterjedésében.” Nemeček et al, 2015. 628.

¹¹ Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946. In: *Uő: Helyünk és sorunk a Duna-medencében*. Osiris Kiadó. Budapest, 1996. 102–103.

¹² Becker András: Britský pohľad na Prvú viedenskú arbitráž. In Mitáč, Ján (zostavil): *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011. 128–129.

¹³ „[A] Csehszlovák kormány elismerésekor [a] Foreign Office Benešnek világosan megmondta, hogy [az] elismerés csupán csak elvi gesztus, amely nem vonatkozik területi kérdésekre vagy [a] jövő államhatárookra. Ezt [a] budapesti angol követ közölte is [a] magyar kormánnyal. Külügyminiszter-helyettes előttem többször hangoztatta, hogy Angolország győzelme esetén Európában igazságos új rend létrehozását kívánja, mert a múlt tévedéseiből okultak.” *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945 V.* 298. sz. dok. A londoni magyar követ számjeltávirata a külügyminiszternek. 1940. augusztus 17. 480–482.

illetve lakosságcserével csökkentik a kisebbségek létszámát az egyes országokban. A konföderációs elképzelések 1943 folyamán, mikor egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a térség háború utáni elrendezésében a Szovjetunió kulcsszerepet fog játszani, a háttérbe szorultak. A szovjet vezetés nyilvánvalóvá tette, hogy a nyugati határai mentén nem tud elfogadni egy államszövetséget, mely ütközőzónát alkotott volna közte és Németország, valamint a nyugati államok között. További problémát jelentett a Lengyelországgal való feszült viszonya. 1943 tavaszán a lengyel tisztek katyni tömegsírjainak föltárása után a diplomáciai kapcsolat is megszakadt a lengyel emigrációs kormány és a Szovjetunió között. A háború utáni határok és a kisebbségek kérdésében is egyre inkább a szovjet elképzelések lettek a meghatározóak a térségben. Molotov 1943. március 7-i Eden brit külügyminiszternek írt levelében Magyarország területszerzéseivel kapcsolatban a „megszállt területek visszaadását” említette, valamint arról is szólt, hogy a háborús cselekményekért a magyar népnek is viselnie kell a felelősséget. A brit tervek is módosultak, ekkor már elképzelhetetlennek tartották a kisebb szövetségeik, Csehszlovákia és Jugoszlávia rovására történő határkiigazításokat. Azzal, hogy 1943 november végén Teheránban a szövetséges nagyhatalmak nem a balkáni, hanem a normandiai partaszállás mellett döntöttek, Nagy-Britannia gyakorlatilag elfogadta, hogy a térség nagyrészt szovjet befolyási övezet lesz.¹⁴

A csehszlovák emigráció kialakulásának kezdeti éveiben, 1939–1940-ben a háború kimenetele és a háború utáni európai geopolitikai helyzetben Csehszlovákia szerepe tisztázatlan volt. Az első hónapokban, években a müncheni egyezmény következményeinek fölszámolása sem látszott biztosnak, elsősorban Anglia tartózkodó álláspontja aggasztotta az emigráció vezetőit a jövőbeli határok kérdésében. Az 1940-es év az aggodalmak éve volt a csehszlovák emigráció számára. A Szovjetunió a Molotov-Ribbentrop paktum nyomán Németország szövetségese volt, ez alapvetően meghatározta a politikai és katonai viszonyokat Közép-Európában. A német katonai sikerek Nyugat-Európában és Párizs eleste bizonytalanná tette a háború kimenetelét.

Csehszlovákia felbomlásának következményeképpen a területe 1939 tavaszára három ország között oszlott meg. A Szudéta-vidéket, a Cseh-Morva Protektorátust, Dévény és Pozsonyligetfalu környékét a Harmadik Birodalomhoz, Szlovákia déli részét és Kárpátalját pedig Magyarországhoz csatolták. Szlovákia önálló állammá vált, amely első intézkedései egyikeként kiutasította a cseh hivatalnokok tízezreit. Részt vállalt 1939 szeptemberében a Lengyelország elleni háborúban, annak földarabolásában. Magyarország ugyanakkor a lengyel menekültek, katonák tízezreinek nyugatra juttatásában segédkezett. Ez jelentősen hozzájárult a jó magyar-brit kapcsolatok fenntartásához. A Cseh-Morva Protektorátusban lezajlott atrocitások,

¹⁴ Romsics, 1996. 112–122.

a kibontakozó hazai cseh ellenállás helyzete és véleménye a németkérdésről ugyan-csak befolyásolták a formálódó csehszlovák emigráció elképzeléseit a jövőről.¹⁵

Az angol külpolitika iránt érdeklődő szakmai közvélemény hangulatát és a csehszlovák emigráció visszafogott elképzeléseit a jövőről jól érzékelteti Jaromír Smutnýnak, a köztársasági elnök irodavezetőjének 1940 áprilisában kelt naplójegyzete. Beneš április 4-én előadást tartott az oxfordi Chatham House-ban a csehszlovák határokat és a kisebbségeket érintő kérdésekről, a benyomásairól pedig beszámolt a kancellárjának. Arról beszélt, volt fogadókészség a hallgatóság részéről a mondandója iránt, csupán egy „magyarofil” akadt, aki a bécsi döntéskor az etnikai alapon meghúzott szlovák-magyar határt védte. „Nekem személyesen az a benyomásom, hogy Szlovákiában nem kapjuk meg teljesen az előző határokat, és nem is érdekünk, hogy ez miatt rontsuk ismét a jövődöbéli viszonyunkat a magyarokkal. Különösen azért, ahogyan a szlovákok viselkedtek és viselkednek. [...] Szeretnék azonban, hogy minél kevesebb németünk legyen, tehát a határok módosításával számolnak. Egészen komolyan veszik a németek átköltöztetésének problémáját a köztársaság belsejéből.”¹⁶

A háború utáni rendezéssel kapcsolatos csehszlovák elképzelések részletes, írásbeli megfogalmazására Robert Bruce Lockhart, a brit kormány képviselője az ideiglenes emigráns csehszlovák kormány mellett, hívta föl Beneš 1940 decemberében. Rámutatott arra, hogy a lengyel emigráns kormány már átadta az angoloknak a saját háborús céljaikat (war-aims) megfogalmazó dokumentumot.¹⁷ Beneš 1941 február elejére készítette el a memorandumát, amelynek a *Csehszlovák békecélok* címet adta.¹⁸ Az emlékirat bevezetőjében hangsúlyozta: „Békecéljaink megfogalmazásánál és a határkérdésekben abból az elvből indulunk ki, hogy nem tekinthetjük érvényesnek és ránk nézve bármilyen irányban kötelezőnek, ami

¹⁵ A cseh hazai ellenállás már 1939 nyarán radikális terveket, nézeteket fogalmazott meg a németkérdéssel kapcsolatban. Elsőként annak katonai szárnya, a Nemzet Védelme (Obrana národa) fogalmazta meg a követelést, hogy a háború után a szudétanémetek ne kapják vissza az állampolgárságukat, és vagyon nélkül telepítsék ki őket Németországba. Kural, Václav: Češi, Němci a řešení sudetoněmecké otázky za druhé světové války. In: Brandes, Detlef – Ivaničková, Edita – Pešek, Jiří (zostavili): *Výňutný rozhod. Vyňhanie a vysídlenie z Československa 1938–1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Južosláviou*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1999. 65.

¹⁶ Otáhalová, Libuše – Červinková, Milada (edit.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943. Svazek 1. Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě*. Praha: Academia, 1966. (DHČSP 1). 101–102.

¹⁷ Jaromír Smutný följegyzése 1940. december 22. A lengyel kormány említése azért fontos, mivel ebben az időben intenzíven folytak az előkészületek egy csehszlovák-lengyel konföderáció tervéről. 1940. november 11-én írták alá a lengyel kormány és a csehszlovák ideiglenes kormány az erről szóló nyilatkozatot. DHČSP 1. 174.

¹⁸ Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), fond Edvard Beneš, oddíl II 1939–1945 (EB II). 79. doboz, sign. V 47/8.

1938. szeptember 19. után történt.” A Magyarországgal kapcsolatos fenntartásait a következő pontokban foglalta össze:

„g) Elsősorban az 1938. november 2-i bécsi szlovák-magyar döntőbíráskodást Magyarország ultimátuma kényszerítette Csehszlovákiára, és az maga is a müncheni döntés megsértése volt. Másodsorban Szlovákiának újabb nemzeti igazságtalanságot jelentett, mivel több mint 450.000 szlovák maradt Magyarországon, annak ellenére, hogy az a nemzeti igazságosság elvére hivatkozva készült. Ezért azt nem fogadjuk el, és nem is fogadhatjuk el érvényesnek és számunkra kötelezőnek.

h) A legkomolyabb dolog az egész bécsi döntés kérdésében azonban az a további meghatározó tényező, hogy a Magyarország által önként elfogadott és ünnepelesen aláírt bécsi döntést is saját maga által önkényesen és jogtalanul sértette meg, mivel az 1939. március 15-i események után Magyarország katonailag betört Kárpátaljára és Szlovákiába, az egész tartományt és Szlovákia egy részét elfoglalta, és jogtalanul a mai napig megszállva tartja ezt az elfoglalt területet.”

Beneš véleménye szerint Csehszlovákia és Németország között a határt etnográfiai alapon soha nem lehet megállapítani. A történelmi, természetes csehszlovák-német határokat kell visszaállítani, mivel az erkölcsileg és jogilag is indokolt. A memorandumban a németkérdés végleges megoldására egy svájci típusú modellt, nemzetiségi autonóm területek, kantonok kialakítását javasolta. A kérdést összekötötte a cseh és a német lakosság kisebb mértékű áthelyezésével, valamint az egyes peremterületek kicserélésével Németországgal. Ezzel megszüntetnék a vegyes lakosságú nemzetiségi területeket, melyeket a nemzetiségi problémák fő forrásának tekintett. A végső cél nem a német lakosság számának növelése a csehszlovák területen, hanem ellenkezőleg, a német nemzetiség számát „korlátozni és csökkenteni olyan mértékben, amennyire csak lehetséges, és azt a háború utáni viszonyok megengedik. Megkíséreljük egyúttal az egyik oldalon a lehető leghomogénebb cseh, a másik oldalon német kerületeket kialakítani, hogy a lakosság áthelyezésével az eddigi egyik nemzetiségi terület benyomulása a másik nemzetiségi területbe feleslegessé váljon, és az ún. vegyes kerületek, amennyire lehetséges, teljesen eltűnjenek.”¹⁹

Az emlékirat további részében Beneš a csehszlovák-magyar határ kérdésében lényegében hasonló elveket akart érvényesíteni, mint Németország esetében tette. Elismerte, hogy több esetben a határkérdés másképpen is megoldható, mint az 1919-ben történt, és a végső cél, hogy Csehszlovákiában minél kevesebb magyar, Magyarországon pedig a lehető legkevesebb számú szlovák maradjon. Egy végleges etnikai határ kijelölését tartotta fontosnak a két ország között. Azonban éleghetetlennek nevezte, hogy a Duna fő folyása maradjon meg az államhatárnak Komáromig, és Csehszlovákiának Kassát, valamint Ungvárt vissza kell kapnia. Beneš szerint a katonai úton elfoglalt Kárpátalját Magyarországnak teljes egészében

¹⁹ Uo.

vissza kell adnia Csehszlovákiának, amelynek az integráns része. A csehszlovákiai határok kialakítása esetében a legfőbb szempont Beneš számára az volt, hogy azok katonailag védhetők legyenek, valamint az ország gazdaságilag életképes legyen. Ezeknek a szempontoknak alárendelte az etnikai elvet. Másképpen nem magyarázható a Szlovákia területén található leghomogénebb csallóközi tömbmagyarság Csehszlovákiába sorolása.

Beneš írásának egyik utolsó teljes fejezetét a közép-európai kisebbségi kérdésnek szentelte. Ebben kifejti, az előző, népszövetségi ellenőrzésen nyugvó rendszert új alapokra kell helyezni, mivel nem vált be. Nemzetiségileg tiszta területeket kell létrehozni a kisebbségek számára az egyes államokban, ahol lokális autonómiát élveznének. A vegyes lakosságú területek a népesség áthelyezésével teljesen eltűnnének, egyáltalán a kisebbségek létszámának a csökkentésére kell törekedni minden államban. Kisebbségi jogokat az egyes nemzetiségek csak a számukra körülhatárolt területen élveznének, másutt nem. Lehetségesnek tartotta, hogy Csehszlovákiában a magyarok, illetve Magyarországon a szlovákok lakta területek teljesen eltűnjenek.²⁰

Az 1941-es év folyamán jelentős események történtek a világpolitikában, és ezekhez kapcsolódóan a csehszlovák emigrációs kormány további diplomáciai sikereket könyvelhetett el. A háború menetében fordulatot jelentett, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót, valamint az év végén az Egyesült Államok is belépett a háborúba. 1941. december 16-án Benešek bejelentették a szövetségeseknek, hogy ők is hadban állnak a Nagy-Britannia, az USA és a Szovjetunió ellen harcoló államokkal, elsősorban Németországgal és Magyarországgal. Csehszlovákia ezzel a reményei szerint a háborúból győztesen kikerülő szövetségesek sorába pozícionálta magát; a két legnagyobb nemzeti kisebbségének anyaországai pedig hivatalosan is ellenséges államokká váltak.²¹ A Protektorátus területén bevezetett náci terror nyomán egyre erőteljesebben követelték a honi ellenállás részéről

²⁰ Juraj Slávik a londoni kormány szlovák nemzetiségű belügyminisztere a békecélokhoz fűzött megjegyzéseiben kifejtette: Elvben egyetért a lakosság áthelyezésével, véleménye szerint azonban önkéntes alapon ez nem fog működni, csak erőszakosan, kényszerítő eszközök bevetésével valósulhat meg. Sem a csehszlovákiai magyarok, sem az alföldi szlovákok nem akarnak önként átköltözni a másik országba, elhagyni a birtokaikat. Az alföldi szlovákok ugyan az evangélikus egyház segítségével megőrizték a nyelvüket, de a nemzeti öntudatuk nagyon gyenge. Ezért közöttük egy önkéntes áthelyezési akció fiasóval végződhetne. Kétkedett abban is, hogy Csehszlovákiában teljesen eliminálni lehetne a magyar kisebbséget, ahogyan abban sem hitt, hogy a szlovákokat teljesen át lehet költöztetni Magyarországról. Ugyanakkor tudatosította, ezután a háború után a Magyarországon maradó szlovákokra „keresztet kell vetnünk”. A Szlovákiában maradó magyaroknak sem lehet külön kisebbségi jogokat biztosítani, lehetőséget kell nekik adni arra, hogy Magyarországra optálhassanak. Vondrová, Jitka: *Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945. Dokumenty*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994. 56. sz. dok. 107–109.

²¹ A háborúba lépésről a szövetséges kormányoknak megküldött jegyzék szövegét közli Beneš, 1946. 466–472.

a németek háború utáni megbüntetését és kitelepítését. Az események következtében jelentősen megváltozott a londoni csehszlovák emigráció nemzetközi helyzete és az elképzelése a háború utáni köztársaság politikai berendezkedéséről és a kisebbségi kérdés megoldásáról.

A londoni csehszlovák kormány Nemzetvédelmi Minisztériumában 1941 júniusától létrehozták a Tanulmányi Csoportot, amelynek feladata volt alapanyagokat kidolgozni a csehszlovák hadseregnek a háború utolsó szakaszában és a fölszabaddulást követő időben leendő működésével kapcsolatban. A csoport 1941 augusztusában kidolgozott egy háttéranyagot Csehszlovákia határaitól, melyben elsősorban katonai, stratégiai szempontból értékelte a lehetséges határváltozásokat. A csehszlovák-magyar határral kapcsolatban leszögezte, hogy „a CSSZK nem adhat át Magyarországnak semmilyen területet, amely lényeges változást jelentene a lakosság mozgása szempontjából, vagy területi kompenzációnak lehetne tekinteni.” Ennek ellenére, igaz, csak szimbolikusnak tekinthető határkiigazítást elképzelhetőnek tartott Fülektől délkeletre (Tajti község), Tornától (Tornahorvátai és Bódvavendégi községek) és Nagyidától délre (Rózsás tanya). Ezzel szemben a Csehszlovákia javára történő, stratégiai szempontból fontos határkiigazításokat javasolt több variációban. Maximális esetben 8450 km² területet javasolt Magyarországtól átcsatolni mintegy 422 ezer lakossal. A pozsonyi hídfő kiszélesítését, a Nógrádi hegyek északi előterének elfoglalását, a Losonctól délre fekvő területek, valamint a Kassától délre fekvő vidék átcsatolását tartotta fontosnak.²² Ez a tanulmány tekinthető a csehszlovák emigráció részéről az első részletes, írásba foglalt elképzelésnek a háború utáni magyar-csehszlovák határról. A háborúnak ebben a korai szakaszában sem merült föl a londoni emigráció vezetésében, hogy bármiféle komolyabb területi engedményeket tegyenek Magyarország felé, sőt, a trianoni határok Csehszlovákia javára történő jelentős módosításával számoltak. Már ekkor fölmerült a pozsonyi hídfő kiszélesítése, amelyet, a beterjesztett javaslatnál ugyan kisebb mértékben, 1946-ban a párizsi békekonferencia jóváhagyott.

Az egyik figyelemre méltó háttér tanulmányt, amely az I. világháborút követő lakosságcsere és kitelepítések történetét mutatta be, és azok csehszlovákiai alkalmazását elemezte, František Černý, a külügyminisztérium munkatársa készítette 1942. február elején.²³ A munkája bevezetőjében megemlíti, hogy a 20. században a Balkánon számos alkalommal került sor a bolgár, a görög és a török lakosság

²² Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (VHA Praha), fond Sbírka 22, sb. 22-15/18 (Studijní skupina, čj. 20 015/1941 taj.). A nyugati csehszlovák hadseregben a magyar kérdéssel kapcsolatban kialakított elképzelésekről lásd Baláz, Július: Československá armáda v zahraničí a jej podiel na riešení postavenia maďarskej menšiny v povojnovom Československu. In: Zudová-Lešková, Zlatica (edit.): *Válečný rok 1944. Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 19–20. října 1999 v Praze*. Praha: Historický ústav armády České republiky, 2001.275–287.

²³ AÚTGM, fond EB II, 433. doboz, sign. XV/3.

átköltöztetésére, transzferére. Ezek közül kiemelkedik az 1919-es, Bulgária és Görögország között megkötött lakosságcsere egyezmény nyomán bekövetkezett népmozgás, valamint az 1923-as, Görögország és Törökország közötti egyezményt követő lakosságcsere. Arról is említést tesz, hogy a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején Németország is végrehajtott a német nyelvű lakosságot érintő áttelepítéseket a Baltikumból, Besszarábiából, Olaszországból és további államokból. A Kelet-Közép-Európa országaiból áttelepített németek a Harmadik Birodalom állampolgárai lettek.

A dokumentum második részében František Černý fölvezolta a csehszlovákiai németek kényszerített transzferének kereteit. A teljes német kisebbség minél gyorsabb kitelepítését tartotta fontosnak a háború után. Az akkori nyugati emigrációban élő, náciellenes szudétanémetekkel sem tett volna kivételt. Javaslatra szerint két kategória létezik majd a háború után: ha cseh vagy, akkor a köztársaságban maradhat; vagy német vagy, és akkor kitelepítenek Németországba.²⁴ Csehszlovákiának ragaszkodnia kell a jövőbeli német fegyverszüneti egyezmény aláírása során, hogy kerüljön bele egy olyan klauzula, amely kötelezi Németországot hat hónapon belül átvenni az összes kitelepített németet. Ehhez meg kell nyerni a nagyhatalmak beleegyezését. Csehszlovákia számíthat a lengyelek támogatására, akiknek a majd megszerzett poroszországi területekről kell kitelepíteniük a németeket. „A németek távozásának gazdasági és pénzügyi következményei átmenetileg hátrányosak lesznek a köztársaság számára. Az átmenetileg leállt gyárak és üzemek az állami költségvetés számára adócsökkenést okoznak, ezért a kormány gondoskodni fog arról, hogy az elnéptelenedett városok minél hamarabb lakottak legyenek csehszlovák elemek által, és minden gyárat újra üzembe helyezzenek. [...] Azonban minden gazdasági és pénzügyi hátrányt majd több, mint ellensúlyoz a politika lehiggadása, nem csupán a köztársaság belső életében, hanem államunk külpolitikájában is. Hasonlóan a németek transzferéhez lehet végrehajtani a magyarokét is Szlovákiából.”²⁵

Beneš tisztában volt azzal, hogy az emigráció egyre radikálisabb kitelepítési terveit csak a szövetséges nagyhatalmak támogatásával tudja végrehajtani. Az első kísérletet, hogy egy nagyhatalom képviselőjét igyekezzen meggyőzni a csehszlovák elképzelésekről, a Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet külügyi népbiztossal 1942. június 9-én folytatott londoni tárgyalás során tette. Ekkor másfél millió csehszlovákiai német háború utáni kiűzéséhez kérte a Szovjetunió segítségét. Molotov támogatta a javaslatot, és kijelentette, a németeket meg kell büntetni.²⁶

²⁴ Itt azzal érvelt F. Černý, hogy ő libereci (reichenbergi) születésű, és az egyetlen a londoni emigrációban, akinek közvetlen tapasztalatai vannak a németekkel. A szülővárosa német többségű volt a II. világháború végéig. Černý szerint a németek soha nem lesznek lojális állampolgárai Csehszlovákiának.

²⁵ AÚTGM, fond EB II, 433. doboz, sign. XV/3.

²⁶ DHČSP 1. 271–274.

Beneš 1942. július 7-én a Robert Anthony Eden külügyminiszterrel folytatott tárgyalás során egy elejtett kijelentéséből értesült arról, hogy a brit háborús kormánykabinet jóváhagyta a közép-európai németek transzferének elvét. A köztársasági elnök azonnal fölismerte a határozat fontosságát, és kérte, hogy hivatalosan közöljék ezt egy külön jegyzékben vagy levélben a kormányával.²⁷ Annak ellenére, hogy Eden jelezte, nem lesz probléma ezt a brit álláspontot hivatalosan közölni a csehszlovák kormánnyal, az újonnan kinevezett angol követ, Philip Nichols egy hónap múlva tudatta Jan Masarykkal, hogy nem adják írásban a határozatot.²⁸

Miután 1942 augusztusában Nagy-Britannia kormánya semmisnek nyilvánította a müncheni egyezményt, ezután a Philip Nichols-szal folytatott tárgyalásai során Beneš többször érintette a transzfer kérdését. Nichols elismerte a németek kitelepítésének szükségességét, azonban javasolta bizonyos területeknek Csehszlovákia és Németország közötti kicserélésével kombinálni a kitelepítést. Fölszólította Beneš, készítsen a csehszlovák emigráció több változatot a határok és a transzfer kérdéskörének megoldására a háború utáni időszakra. Fölhívta arra is a figyelmét, hogy ezeket a kérdéseket jó lenne még a háború végéig, a békeszerződés aláírása előtt tisztázni.

A londoni csehszlovák kormányban a békeelőkészítéssel, a háború utáni határok kialakításával és ezekhez kapcsolódóan a kisebbségek kérdésével elsősorban két minisztérium, a külügy és a Nemzetvédelmi Minisztérium foglalkozott. A külügyminisztériumban a Tanulmányi Intézet készítette Jaroslav Císař vezetésével tervezeteket, memorandumokat a háború utolsó éveiben. A Nemzetvédelmi Minisztériumban 1943. január 15-én az 1941 júniusától működő Tanulmányi Csoporthoz kapcsolódóan létrejött a Fegyveres Erők Kiépítésének Parancsnoksága (Štáb pro vybudování branné moci – ŠVBM). Az 1943-as évben számos titkos háttéranyag született az emigráció minisztériumaiban a kisebbségi kérdésről, amelyeket eljuttattak a köztársasági elnöki irodába és a kormány is tárgyalt. Ezek a tanulmányok minden esetben a csehszlovákiai kisebbségek számának radikális csökkentésével számoltak a háború után. Tisztában voltak azzal, hogy ez csak abban az esetben valósulhat meg, ha a transzfer kérdésében megnyerik a szövetségesek támogatását. Beneš mindhárom szövetségesével tárgyalásokon kívánta tisztázni a viszonyát, ezért elkezdte előkészíteni washingtoni és moszkvai útjait.²⁹ Márciusban és áp-

²⁷ Národní archiv (NA), Archiv Huberta Ripky (AHR), sign. 1-5-19-4. Hubert Ripka titkos följegyzése a köztársasági elnök részére az Anthony Edennel folytatott tárgyalásról.

²⁸ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV), fond Londýnský archiv důvěrný (LA D), 137. doboz. Masaryk külügyminiszter följegyzése 1942. augusztus 10.

²⁹ 1943. április 29-én a Köztársasági Elnök Katonai Irodája ülésén a kisebbségi kérdéssel kapcsolatban Beneš kijelentette: ez egy rendkívül kényes politikai kérdés. Kifejtette azonban „amíg nem lesz ismert az USA és a SZSZSZK álláspontja a kisebbségi kérdésben”, addig nem javasolja, hogy tárgyaljanak róla. „Előadta, hogy az angol háborús kormánykabinet – bizalmas értesülés szerint – a lakossági transzfer mellett van. Írásban azonban nem akarják adni. Az utolsó látogatásakor azonban Eden miniszter közölte vele, hogy ezt elmondhatja Rooseveltnek és az

rilisban Alexandr Bogomolov szovjet követnek egy sor kérdést tett föl, amelyek a Szovjetunió álláspontját tudakolták, elsősorban a német kisebbséggel kapcsolatban. A megbeszéléseken lényegében megegyeztek egy csehszlovák-szovjet szövetségi szerződés megkötésében és annak lényeges pontjaiban. Bogomolov továbbította a kérdéseket a szovjet vezetőknek, de a válaszok még nem érkeztek meg Moszkvából, amikor 1943. május 6.-án Beneš F. D. Rooseveltnél meghívására elindult amerikai útjára.³⁰

A több mint egy hónapig tartó amerikai útja során Beneš kétszer találkozott Rooseveltnel, beszédet mondott az amerikai kongresszusban, és néhány napra Kanadába is ellátogatott. New Yorkban Vámbéry Ruzstem baloldali magyar emigráns politikussal is volt egy rövid megbeszélése. Kevés följegyzés maradt fenn az amerikai vezetőkkel folytatott tárgyalásokról, leginkább a Beneš által Londonba, a külügyminisztériumba küldött táviratokból lehet tájékozódni az elhangzottakról. A legfontosabb kérdés a német lakosság transzferének a kérdése volt, amellyel kapcsolatban még az amerikai tartózkodása alatt megkapta a szovjetek válaszát. Ripka 1943. június 6-án titkos táviratot küldött Washingtonba, amelyben közölte az elnökkel, a szovjet kormány egyetért a németek transzferének gondolatával.³¹ Beneš tudatta a hírt Rooseveltnél, aki „egyetért a kisebbségi lakosság transzferével Kelet-Poroszországból, Erdélyből és tőlünk. Kifejezetten újból megkérdeztem; az Egyesült Államok egyet fog-e érteni a mi németjeink transzferével. Világosan kijelentette, hogy igen. Ismét közöltem vele, hogy Anglia és a szovjetek szintén ebben az értelemben már tudatták velünk a nézetüket.”³² Beneš beszámolójában meglepő, hogy Erdély kisebbségi lakosságának kitelepítéséről is egyeztetett az amerikai elnökkel. Erről más forrásból nem ismerek adatot.

A csehszlovák elnök amerikai tárgyalásai során 1943. május 28-án találkozott Vámbéry Ruzstemmel, aki följegyzést készített a rövid megbeszélésről.³³ Beneš előadta, hogy Csehszlovákia és Magyarország közötti jó viszony előfeltétele a magyar „feudális rendszer” megszűnése. A föderáció kérdésében is tovább kell folytatni a munkát. Minden föderáció előfeltétele a függetlenség, amely Csehszlovákia esetében biztosított. Beneš szerint lehetséges a magyar állam függetlenségének és szuverenitásának helyreállítása, és kijelentette, ennek érdekében – természetesen a demokratikus rendszerű Magyarországra gondolva – a közelgő moszkvai útján „szót fog emelni”. A határokkal kapcsolatban előadta, hogy az ellenség legyőzése

amerikaiaknak, az oroszoknak szintén. Ami az oroszokat illeti az elnök bizonyos kétségeinek ad hangot ebben a dologban, mivel az oroszok jöhetnek valami internacionalista megoldási javaslattal.” Archiv bezpečnostních složek (ABS), Studijní ústav ministerstva vnitra, Sbirka různých písemností. S-183-2, fol. 90.

³⁰ Beneš, 1947. 270–271.

³¹ *Dokumenty československé zahraniční politiky. B/4/1.* 386.

³² Beneš távirata Washingtonból Masaryk miniszternek és a kormánynak. 1943. június 7. Beneš, 1947. 289.

³³ Az eredetileg magyar nyelvű följegyzés cseh fordítását közli DHČSP I. 332–333.

után vissza kell állítani a régi, München előtti határokat. „Magyarország demokratikus átalakítása után a helyzet változik, és ez az új Magyarország ebben a kérdésben is megértésre talál a CSSZK-nál.” A lakosságcserevel kapcsolatban előadta, hogy elsősorban a náci bűnözőkre gondol, különösen a szudétánémet nácikra, de bármilyen rendezés esetén szükséges számolni azzal, hogy mindenütt lesznek kisebbségek.³⁴ Beneš Vámbérynek tett kijelentéseit, különös tekintettel pár hónappal később a moszkvai tárgyalásain elhangzott kijelentéseire, nevezhetjük egyenesen hazugságoknak, félrevezetésnek.

Beneš elnök hazatérése után a ŠVBM az 1943-as év második felében több alapvető tanulmányt dolgozott ki a kisebbségi kérdéssel kapcsolatban. Az egyik legjelentősebb dokumentum a kisebbségek áttelepítéséről, több előzetes tanulmány összegzéseként 1943. júliusában készült el. A tanulmány címe a *Kisebbségek áttelepítése – az alapvető lehetőségek vizsgálata* volt. A munka célját a bevezetőben úgy határozták meg, hogy az „igyekezet a nemzeti állam kialakítására, legfeljebb 10 % kisebbségi lakossággal.” Az eszközöket is meghatározta, ti. hogy miképpen lehet megszabadulni a „fölsleges” lakosságtól: a kisebbségek által lakott határmenti peremterületek átadásával, a kisebbségi lakosság vagyon nélkül történő transzferjével, lakosságcserevel, illetve ezek kombinációjával. Négy alternatívát vázol föl: „A. lehetőség – a kisebbségi lakosság kárpótlás nélküli kitelepítése a szövetséges nagyhatalmak jóváhagyásával; B. lehetőség – a CSSZK kisebbségi lakossággal rendelkező területe egy bizonyos részének átadása, majd az átadott kisebbségi lakossághoz viszonyítva bizonyos arányban további kisebbségi lakosság kitelepítése; C. lehetőség – a kisebbségi lakosság kicserélése a CSSZK-ból a csehszlovák nemzetiségű lakosságért Németországban és Magyarországon; D. lehetőség – a kisebbségi lakosság erőszakos kitelepítése CSSZK-ból az ún. irányított forradalom időszakában. A tanulmány utolsó része az „E. fejezet – javaslat a határövezet betelepítésére / a transzferált kisebbségi lakosság helyettesítése cssz. elemmel” címet kapta³⁵ Az A. esetben 2 millió német és 450 ezer magyar kitelepítésével számoltak. A tanulmányt készítő katonai szakértők még a transzferhez szükséges vasúti szerelvények és vagonok számát is kimutatták. Számításaik szerint a 450 ezer magyar kitelepítéséhez 1 126 szerelvényre, 11 250 személyvagonra és 56 250 tehervagonra lett volna szükség. Napi 15 vasúti szerelvény indítása esetén 2 hónapot és 20 napot vett volna igénybe a magyarok kitelepítése. Terület átadásával (B. lehetőség) csupán a cseh tartományokban számoltak. A németek lakta határmenti járások Németország, illetve Ausztria területébe ékelődött kiszögeléseinek átadásával 382 ezer német lakos került volna át területtel együtt Németországba illetve Ausztriába. Ezen felül az egyes átadott területek gazdasági fontosságának függvényében 1:5 arányban, máshol 1:10 arányban telepítenének ki további lako-

³⁴ A tárgyalásról beszámol Janics, 1992. 68–69.

³⁵ VHA Praha, fond ŠVBM, 3. doboz. čj. 93/1943 Taj. 3. odd.

sokat, összesen mintegy 2 millió németet. A lakosságcsere (C. lehetőség) esetében, mivel a Németországban, Ausztriában és a Magyarországon élő szlávok száma jelentősen elmaradt a csehszlovákiai német és a magyar kisebbség létszámától, a paritásos alapon történő lakosságcsere nem volt kivitelezhető. A német nyelvterületen, beleértve a luzsikai szerbeket is, 317 ezer szlávot számoltak össze, akiket ki lehetne cserélni. Itt 1:10 arányban javasolták a népcserét, ilyen arány esetén meg is oldódna az összesen 3,2 millióra becsült szudétanémet kérdése. A Magyarországon szóba jöhető szlovákok számát 346 053-ra tették,³⁶ ebben az esetben az 1:1,5 arányban történő lakosságcsere oldaná meg a mintegy 681 ezer szlovákiai és kárpátaljai magyar kérdését.

Új elemként jelenik meg a kisebbségi kérdés megoldása terén a D. eshetőség, azaz az ún. irányított forradalom időszakában végrehajtani kívánt erőszakos kitelepítés. A javaslat szerint a háború befejező szakaszában a köztársaság területének birtokbavétele után a csehszlovák hadsereg első hulláma megszállja a München előtti határokat, az utánuk következő hullámban a katonaság a belső területekről a határ felé haladva „kiszűrtíja” a köztársaság területét a kisebbségi lakosságtól. Az első szakaszban a kisebbségi lakosságot csehszlovák területen a határ közelébe összpontosítanák, a második szakaszban pedig légvonalban a határtól 50-75 km-re gyalog vagy vasúton német, illetve magyar területre telepítenék. A kitelepítettek csupán azt vihetnék magukkal, amit elbírnak. Az első szakasz hét napot, a második ugyancsak egy hetet venne igénybe, a kettő együtt 14 napot. A magyarok kitelepítéséhez a Dunán keresztül szükséges lenne három-négy pontonhíd fölépítésére. A kitelepítettek által elhagyott ingatlanokat az állam háborús kártérítés címén elkobozná. Az ingatlanokat a belső területekről szervezeten érkező szláv telepések foglalják el és kapják meg. A D. lehetőség előrevetítette az 1945 tavaszán-nyarán a cseh országrészekben bekövetkezett „vad elűzést”³⁷ a német lakosságnak, amelynek a potsdami értekezleten elfogadott szervezett kitelepítés jóváhagyása

³⁶ Ez a népességszám megegyezik az 1930-ban végrehajtott népszámlálás alkalmával a trianoni Magyarország összes népességéből szlovákul (tótul) beszélőknek a kimutatott számával. A csehszlovák hivatalos szervek és a szlovák történészek egy része is a harmincas-negyvenes években ezt a számot tekintette a magyarországi szlovákok számának. A magyar-csehszlovák lakosságcsere előkészítésénél és az 1946-os párizsi béketárgyalások alkalmával is 300-400 ezer magyarországi szlovákról beszéltek a csehszlovák hivatalos szervek. Holott a magyar népszámlálásokkor az anyanyelvre és nem a nemzetiségre kérdeztek, és a tót anyanyelvűek száma az 1920. évi népszámlálás szerint pedig 141 918, az 1930. évi népszámlálás szerint 104 819 fő volt. Lásd *Az 1930. évi népszámlálás VI. rész. Végeredmények összefoglalása, továbbá az 1935., 1938. és 1939. évi népösszeírások végeredményei*. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 114. kötet. Budapest, 1941. 40-41., 54-55.

³⁷ A cseh szakirodalom divoký odsun-nak – vad elűzésnek, illetve eufemizmussal evakuace-nek – evakuálásnak, kiűritésnek nevezi a cseh országrészekben 1945 májusa és szeptembere között lezajlott súlyos atrocitásokkal kísért kitelepítést a német lakosságnak.

vetett végett.³⁸ Az 1946 elején elindított szervezett kitelepítés valósággal megváltás volt a németek számára a halálmenetekkel és tömeges kivégzésekkel kísért kezdeti kiűzéshez képest. Az emigráció vezetői már a háború alatt tudatosan készítették elő a német lakosság „vad kiűzését”, melyet aztán a cseh lakosság spontán, forradalmi időszakban elkövetett bosszújának, szórványos kilengéseinek, illetve a szovjet katonaság előli menekülésnek állítottak be. Azt is állították, hogy a szervezés kezdeti, zűrzavaros szakaszában lévő állami szervek és a katonaság nem tudták kézben tartani a helyzetet, megakadályozni az atrocitásokat.³⁹ A magyar kisebbség esetében a háborús helyzet alakulása és a frontok mozgása akadályozta meg, hogy elkerülték a háború végén a lengyelországi és a csehszlovákiai németek sorsát. A Lengyelország felől a duklai hágóban indított csehszlovák-szovjet hadművelet megakadása és a szlovák nemzeti fölkelés katonai veresége megakadályozta, hogy a front észak-dél irányba mozogjon, és így „a magyaroknak nem volt hová futni”.⁴⁰

A ŠVBM által készített tanulmányt megvitatta a Köztársasági Elnök Katonai Irodája az 1943. augusztus 2-án tartott ülésén. A köztársasági elnök a beterjesztett alternatívák közül elsősorban a másodikat (B. lehetőség) támogatta, a kisebb német lakta peremterületek átadását, kombinálva további, az átadott lakossághoz viszonyított többszörös számú német lakosság kitelepítésével. „Az a véleményem, hogy a kb. 500.000, területekkel átadott németért eredményesen ajánlhatunk föl további 1.500.000-et. Feltételezem, hogy egy bizonyos ideig végrehajtható a transzfer. Gondolom, az államfordulat első hónapjaiban néhány százezer németet elűznek, amely számmal a transzferált személyek száma csökken.”⁴¹

A katonai iroda ülésén megvitatták a németek és a magyarok katonai szolgáltatának kérdését is. Bohuš Miroslav tábornok kijelentette, hogy a kisebbségek tagjai a köztársasággal szemben ellenséges elemek. Katonai szolgálatuk a transzfer esetében szóba sem kerülhet. Mindenesetre ki kellene venni őket a fegyverrel való szolgálat kötelezettsége alól. A háború utolsó szakaszában a főlzabadtított csehszlovákiai területeken tervezett mozgósítás során nem kell számolni a német és

³⁸ A német lakosság 1945-ben zajlott „vad elűzéséről” lásd Staněk, Tomáš – Arburg, Adrian von: Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září). *Soudobé dějiny*. 1. část 2005/3–4. 465–533. 2. část 2006/1–2. 13–49. 3. část 2006/3–4. 322–376.

³⁹ A partizánok és az ellenállók mellett a vad kitelepítésben részt vett és bűncselekményeket elkövetett személyek is utólagosan fölmentést kaptak. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által elfogadott 115/1946 sz. törvény mentesítette a büntetés alól azokat a cselekményeket, amelyeket 1938. szeptember 30. és 1945. október 28. között a megszállók és a segítők ellen követtek el, „ha az érvénybe jogszabályok szerint egyébként büntetendők volnának.” Szarka László (szerk.): *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések*. Komárom: MTA Etnikai Kisebbségi Intézet–Kecskés László Társaság, 2005. 156.

⁴⁰ Bővebben lásd Janics 1992. 80–81.

⁴¹ ABS, Studijní ústav ministerstva vnitra, Sbírnka různých písemnosti (S). S-183-2.

a magyar nemzetiség tagjaival. A kibontakozó vitában a köztársasági elnök kifejtette: „egyetért azzal, hogy ezt a kérdést megoldják. [...] A kezdettől fogva következetesen és radikálisan kell föllépnünk a németek és a magyarok ellen. Ezt fogjuk tenni – először beszélek Önökkel erről a dologról –, a politikusokkal még nem beszéltem. Nem akartam erről beszélni, amíg a dolog nincs garantálva – bizonyos eredményeket el kell érünk. Amennyiben lesz lakossági transzfer, véglegesen szeretném – szemben az előző háborúval, mikor csak a nemzetiségi államot értük el⁴² – ezeket a kérdéseket megoldani, és ez alapján haladni. Etnikailag cssz. nemzeti államunknak kell lenni, ha lesznek is kisebbségek. Kisebbségvédelem nem lesz. Elfogadjuk a nemzeti állam elvét és ezzel a lakossági transzfert. Ezekkel a feltételekkel lehet a továbbiakban megoldani a katonai szolgálat kérdését a nem csehszlovák személyeknek.”⁴³

1943 közepén a kisebbségekkel kapcsolatos politikai és katonai kérdéseken túl elkezdődött a jövőndobeli jogállásuk tisztázása is. A belügyminisztérium 1943. június 9-én küldte el az elnöki irodának az első változatát a köztársaságnöki dekrétumnak, amely bizonyos személyek esetében a csehszlovák állampolgárság megvonásáról rendelkezett. A dekrétumról hónapokig tartó vita folyt az emigrációs londoni kormány szerveiben. Az első kérdés, amelyet tisztázni kellett, hogy kire vonatkozzon a jogszabály a háború befejezése után. Első változatában a csehszlovák állam ellen elkövetett cselekedetek végrehajtóra vonatkozott volna, tekintet nélkül a nemzetiségre. Később csupán a német és magyar nemzetiség tagjaira szorítókozó jogszabályt dolgoztak ki. Itt ugyancsak fölmerült a kérdés, hogy az adott etnikai csoport minden tagjára, vagy konkrét tetteket elkövetett és viselkedést mutatott személyeket sújtanak-e az állampolgárság megvonásával.⁴⁴

Beneš Amerikából történt hazatérése után intenzíven elkezdte szervezni a moszkvai útját, amelynek egyik célja a két ország közötti barátsági szerződés megkötése volt, amelyet már 1943 márciusában javasolt Bogomolov nagykövetnek. Az elnök terve váratlanul a brit kormány ellenállásába ütközött. Eden külügyminiszter közölte vele, hogy a szovjet-csehszlovák szerződés megkötését nem tartja „alkalmasnak, sem szükségesnek”. Angliában és Amerikában ezt úgy értelmezhetik, hogy a lengyelek ellen irányul, és egyoldalúan részrehajló az oroszok

⁴² Beneš itt arra utalt, hogy az I. világháború után megalakult Csehszlovákia Európa etnikailag legkevertebb állama volt. 1921-ben a szláv lakosság (a csehszlovákok és a ruszinok együtt) az összlakosság alig kétharmadát tette ki. Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918 – 1938*. Galánta – Dunaszerdahely: Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó. 2002. 21–22.

⁴³ ABS, Studijní ústav ministerstva vnitra, Sbirka rúžných písemnosti (S). S-183-2.

⁴⁴ A dekrétumot végül a potsdami értekezlet befejezése után 1945. augusztusi 2. dátummal jelentették meg a Törvénytarban (33/1945 sz. Tt.). AÚTGM, fond EB II, 147. doboz. sign. 130/2. Dr. Kordoš följegyzése a köztársasági elnök részére a dekrétum javaslatáról. 1944. március 3.

mellett.⁴⁵ Eden arra is hivatkozott, hogy Molotovval megegyeztek, hogy a „kis szövetséges államokkal” nem kötnek külön szerződéseket. A brit ellenállás végül 1943 októberében, a három szövetséges nagyhatalom külügyminiszterének moszkvai értekezletén tört meg. Eden a Molotovval folytatott tárgyalás után, aki ismertette vele a tervezett szerződés szövegét, beleegyezett Beneš moszkvai útjába és a szerződés megkötésébe.⁴⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Archiv bezpečnostních složek, Studijní ústav ministerstva vnitra, Sbíрка různých písemnosti (S).

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV), fond Londýnský archiv důvěrný

Archiv Ústavu T. G. Masaryka, fond Edvard Beneš, oddíl II 1939–1945

Národní archiv, Archiv Huberta Ripky

Národní archiv, fond 100/24 Klement Gottwald 1938–1953

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, fond 1. Čs. armádní sbor v SSSR – velitelství 1944–1945.

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (VHA Praha), fond Sbíрка 22

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, fond Štáb pro vybudování branné moci

Korabeli sajtó

Československé listy. 1944.

Feldolgozások

András Károly: Benes Moszkvában I.–II. rész. *Új Látóhatár*. 1985. 137–168, 425–453.

⁴⁵ Němeček, Jan – Nováčková, Helena – Šťovíček, Ivan – Tejchman, Miroslav (edit.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty. Díl 1 (březen 1939–červen 1943)*. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1998. 256. sz. dok. H. Ripka följegyzése Beneš és Eden megbeszéléséről. 1943. június 24. 510–513.

⁴⁶ Bílek et al, 2016. 62–64.

- Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta – Dunaszerdahely: Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.
- Az 1930. évi népszámlálás VI. rész. Végeredmények összefoglalása, továbbá az 1935., 1938. és 1939. évi népösszeírások végeredményei*. Budapest: Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 114. kötet, 1941.
- Baláz, Július: Československá armáda v zahraničí a jej podiel na riešenie postavenia maďarskej menšiny v povojnovom Československu. In Zudová-Lešková, Zlatica (edit.): *Válečný rok 1944: příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 19.-20. října 1999 v Praze*. Praha: Historický ústav armády České republiky, 2001. 275–287.
- Balogh Sándor: Az 1946. február 27-i magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezmény. *Történelmi Szemle*, 1979/1. 59–87.
- Becker András: Britský pohľad na Prvú viedenskú arbitráž. In Mitáč, Ján (zostavil): *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011.
- Beneš, Edvard: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha: Orbis, 1947.
- Beneš, Edvard: *Šest let v exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938–1945*. Praha: Družstevní práce, 1946.
- Beneš, Edvard: *Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky*. Londýn, 1944.
- Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2016.
- Bílek, Jan – Kuklík, Jan – Maršoun, Erik – Němeček, Jan: *Druhý exil Edvarda Beneše. Fotografie z let 1938–1945*. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., 2016.
- Dejmek, Jindřich a kol.: *Československo. Dějiny státu*. Praha: Nakladatelství Libri, 2018.
- Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon*. Budapest: IKVA, 1995.
- Gulyás László (szerk.): *Az 1943 decemberi Beneš – Sztálin – Molotov megbeszélések dokumentumai*. Szeged: Documenta Historica 11. A JATE Történelem diákkör kiadványa, 1993.
- Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.
- Janics Kálmán: *A hontalanság éve. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Pozsony: Madách Kiadó, 1992.

- Juhász Gyula (szerk.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945 V. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió meg-támadásáig 1940–1941*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.
- Klimeš, Miloš – Lesjuk, Petr – Malá, Irena – Prečan, Vilém (edit.): *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. 1. svazek. 2. svazek*. Praha: Nakla-datelství československé akademie věd, 1965.
- Korszun, Olekszij – Kosztyó Gyula – Toma Katalin (szerk.): *A kárpátaljai magya-rok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között. Leváltári iratok és dokumentumok*. Budapest Főváros Levéltára – Nemzeti Emlékezet Bizottsá-ga – Kárpáti Kiadó. Budapest–Ungvár, 2022.
- Kuklík, Jan – Němeček, Jan: *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*. Praha: Univerzita Karlova v Pra-ze, Nakladatelství Karolinum, 1999.
- Kuklík, Jan: Rok 1944 a přípravy prozatímního státního zřízení ČSR v Londýně na osvobození Československa. In Zudová-Lešková, Zlatica (edit.): *Válečný rok 1944. Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 19.-20. října 1999 v Praze*. Praha: Historický ústav armády České republiky, 2001. 55–70.
- Kural, Václav: Češi, Němci a řešení sudetoněmecké otázky za druhé světové války. In: Brandes, Detlef – Ivaničková, Edita – Pešek, Jiří (zostavili): *Vynútený roz-chod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938–1947 v porovnaní s Poľs-kom, Maďarskom a Juhosláviou*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1999. 57–75.
- Němeček, Jan – Kuklík, Jan – Jedličková, Blanka – Němečková, Šťoviček, Ivan (edit.): *Dokumenty Československé zahraniční politiky B/2/1. Od uznání čes-koslovenské prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940–1941. Svazek I. (16. červen 1940 – 30. duben 1941)*. Praha: Ústav mezinárod-ních vztahů, Historický ústav Akademie věd ČR, 2006.
- Němeček, Jan – Kuklík, Jan – Nováčková, Helena – Němečková, Daniela (edit.): *Dokumenty Československé zahraniční politiky B/6. Československá zahranič-ní politika na sklonku války 1945 (1. leden – 16. květen 1945)*. Praha: Historic-ký ústav, 2015.
- Němeček, Jan – Kuklík, Jan – Němečková, Daniela (edit.): *Dokumenty Českos-lovenské zahraniční politiky B/4/1. Československá zahraniční politika v roku 1943. Svazek I. (1. leden – 31. červenec 1943)*. Praha: Historický ústav, 2016.
- Němeček, Jan – Kuklík, Jan – Němečková, Daniela (edit.): *Dokumenty Českos-lovenské zahraniční politiky B/4/2. Československá zahraniční politika v roku 1943. Svazek II. (1. srpen – 31. prosinec 1943)*. Praha: Historický ústav, 2020.
- Němeček, Jan – Nováčková, Helena – Šťoviček, Ivan – Tejchman, Miroslav (edit.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*.

- Dokumenty. Díl 1 (březen 1939–červen 1943)*. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1998.
- Němeček, Jan – Nováčková, Helena – Šťoviček, Ivan – Tejchman, Miroslav (edit.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty. Díl 2 (červenec 1943–březen 1945)*. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1999.
- Němeček, Jan – Šťoviček, Ivan – Nováčková, Helena – Kuklík, Jan – Bílek, Jan (edit.): *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně IV.2. (červenec-prosinec 1944)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i., 2015.
- Němeček, Jan – Nováčková, Helena – Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. *Sborník archivních prací*. 2000/1. 121–203.
- Otáhalová, Libuše – Červinková, Milada (edit.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943. Svazek 1. Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě*. Praha: Academia, 1966.
- Pehr, Michal: Moskevské jednání a Košický vládní program. In Němeček, Jan – Prokůš, Petr – Varáček, Emil (edit.): *Vítězství a osvobození*. Praha: Historický ústav, 2019. 135–169.
- Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946. In: Uő: *He-lyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996. 34–131.
- Staněk, Tomáš – Arburg, Adrian von: Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září). *Soudobé dějiny*. 1. část 2005/3–4 465–533. 2. část 2006/1–2 13–49. 3. část 2006/3–4 322–376.
- Szarka László (szerk.): *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. El-női dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések*. Komárom: MTA Etnikai Kisebbségi Intézet, Kecskés László Társaság, 2005.
- Táborský, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha: Mladá fronta, 1993.
- Tejchman, Miroslav: Rumunská zahraniční politika za druhé světové války 1942–1944. *Československý časopis historický*. 1968/16. 29–45.
- Vondrová, Jitka (edit.): *Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945. Dokumenty*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994.